

Arpadan sonra pambıq səpinin təsərrüfat göstəriciləri

Variantlar	Gəncə - 2				Gəncə-8				3038			
	Bitkinin boyu, sm	Qozaların sayı, ədəd	Bitki sıxlığı, min/ha	Məhsul sent/ha	Bitkinin boyu, sm	Qozaların sayı, ədəd	Bitki sıxlığı, min/ha	Məhsul sent/ha	Bitkinin boyu, sm	Qozaların sayı, ədəd	Bitki sıxlığı, min/ha	Məhsul sent/ha
60x15-1 bitki	66,3	6,8	99,8	17,3	69,3	6,1	111,6	15,7	66,4	5,7	109,0	13,8
60x10-1 bitki	74,6	7,6	113,6	18,8	63,6	5,6	114,2	14,1	-	-	-	-
60x7-1 bitki	65,8	5,5	153,0	19,5	76,6	6,3	118,6	14,1	66,0	6,9	123,4	16,5
60x5-1 bitki	71,2	4,2	160,8	17,2	53,0	3,3	185,2	14,1	85,0	6,3	145,8	15,2
Sıx səpin	-	-	-	-	-	-	-	-	57,0	2,0	791,3	16,9
Şum aparılmamışdır	-	-	-	-	-	-	-	-	90,8	6,8	70,3	9,2

Sıx səpində hektarda nəzəri 750-800 min bitki sıxlığına görə faktiki 791,3 min bitki becərilmiş, hektardan 16,9 sentner məhsul alınmışdır.

Sıfır becərmə texnologiyasında hektarda 70,3 min bitki alınmış, məhsuldarlıq 9,2 sentner olmuşdur.

İqtisadi səmərəlilik baxımından ikinci-ələvə məhsul kimi arpadan sonra əkilən pambığın hər üç becərmə texnologiyası faydalı hesab edilir.

Adi cərgəvi üsulla becərilən pambıq sahəsində məhsul yığılı ilə birlikdə 12-13 əməliyyat aparılmış, hektara 1250-1300 min manat vəsait xərclənmiş, hektardan orta məhsuldarlıq olaraq 15 sentner məhsuldan 2100000 ümumi gəlir, 850-800 min manat xalis gəlir əldə edilmişdir.

Pambığın sıx səpin texnologiyasında təcrübə sahəsində məhsul yığılı ilə birlikdə 7 əməliyyat aparılmış, hektara 850-900 min manat vəsait sərf edilmiş, hektardan 2200-2250 manat ümumi, 1300-1350 min manat xalis gəlir alınmışdır.

Sıfır becərmə texnologiyasında tarlada 10 əməliyyata 750-800 min manat xərclənmiş, hektardan 1250-1300 min ümumi gəlir, 500 min manat xalis gəlir götürülmüşdür.

Tədqiqatın nəticələrinin təhlili bir sahədən ildə iki müxtəlif məhsul yetişdirməyin mümkünliyünü və iqtisadi səmərəliliyini təsdiq edir. Ona görə kəndli fermerlərə pay torpaqlarında dənli bitgilərdən (arpadan) sonra qarğıdalı və pambıq bitgilərinin əkilməsi tövsiyə edilir.

NAXÇIVAN MR-də ÜZÜM GENOFONDUNUN TƏDQIQI, YENİ ABORİGEN SORT VƏ KLONLAR

V.M.QULİYEV, biologiya elmləri namizədi
AMEA Naxçıvan Bölməsi, Bioresurslar İnstitutu.

Müasir dövrdə dünyada əhalinin üzümə və ondan hazırlanan müxtəlif ərzaq məhsullarına olan tələbatının yaxşı ödənilməsi məqsədilə mövcud genofondan səmərəli istifadə olunması, ayrı-ayrı ekoloji-coğrafi ərazilərdə becərilə bilən, məhsuldar, keyfiyyətli, xüsusilə saxtaya, xəstəlik və ziyanvericilərə qarşı davamlı yeni sortların yaradılması istiqamətində seleksiya işləri aparılır (4,7). Yeni sortların yaradılmasında genofondun toplanılması, tədqiqi, gen bankının yaradılması, onlardan başlanğıc material kimi məqsədyönlü istifadə olunması seleksiya işlərinin əsas bazisini təşkil edir. Genofondun zənginliyi seleksiyaçılara daha geniş spektirdə kombinativ

və mutasiya dəyişkənliklərinə malik yeni sortların yaradılmasına imkanlar açır (3).

Naxçıvan MR üzümün zəngin genofonduna malikdir. Belə genofondun yaranma səbəbərindən günəş radiasiyasının normadan yüksək olması, iqlimin sərt kontinentallığı ilə əlaqədar spontan tumurcuq mutasiyalarının baş verməsi, həmçinin qış fəslində tənəklərin üzərinin torpaq qatı ilə örtülməsi nəticəsində sərbəst tozlanma yolu ilə əmələ gələn təbii hibrid toxumların cücərməsindən yeni formaların meydana gəlməsidir. Belə üzüm formaları da uzun illər xalq seleksiyası sınağından çıxmaqla zəngin sort müxtəlifliyi yaranmışdır. Hazırda dünya üzüm geno-

fondunun 2,4%, keçmiş SSRİ ərazisindəkinin 8,0% bu ərazidə mövcuddur. Zənnimizcə həyatı sahələrdə becəriləndə olan Qara aldərə, Süd aldərə, Göy aldərə, həmçinin Qırmızı hənə-qırna, Qara hənə-qırna, aborigen Ağ aldərə və Hənə-qırna sortlarından yaranmış, vegetativ yolla çoxaldılmaqla yayılmışdır. Becərilən sortların əksəriyyəti sort-klonlardır.

Üzümçülük üzrə klon seleksiyasının nəzəri və elmi-praktik əsasları elmi ədəbiyyatda kifayət qədər tədqiq edilmişdir(5,6). Azərbaycanda da bu istiqamətdə geniş elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır (1,2).

Bu bölgədə sort müxtəlifliyinin zəngin olması, fərqli genetik əlamətlərin mövcudluğu süfrə üzümünə, ondan hazırlanan müxtəlif məhsullara, həmçinin şərabçılıq və konservləşdirmə sənayesində ildən-ilə yeniləşən tələbatın ödənilməsi üçün, məqsədyönlü seleksiya işlərinin aparılması, yüksək keyfiyyət göstəricilərinə malik, saxtaya dözümlü yeni sortların yaradılması zəruriyyətini ortaya çıxarır.

Eksperimental hissə:- Naxçıvan MR ərazisində 1980- cı ildən başlayaraq mövcud genofondun toplanılması, ayrı-ayrı sortların klon və variasiyalarının müəyyənəndirilməsi, introduksiya yolu ilə perspektivli sortların genofonda əlavə edilməsi, həmçinin hibridləşmə və eksperimental poliploidiya üsulları ilə yeni formaların alınması istiqamətində seleksiya işləri aparılmaqdadır. Hazırda 1,5 ha ərazisi olan üzüm genofonu kolleksiya bağında 150-dən çox aborigen, introduksiya olunmuş, həmçinin yeni hibrid, klon və poliploid ($2n=57,76$) üzüm formaları cəmləşmişdir.

Müxtəlif genetik üsullarla aparılan seleksiya işləri ilə yanaşı köhnə üzümlüklərdən, həyatı sahələrdən aborigen sortların, həmçinin onların iri gilə və salxımlı, məhsuldar klon və variasiyalarının müəyyənəndirilməsi, toplanılması, öyrənilməsi işləri də aparılır.

Bir sayılı cədvəldə yeni aşkar edilən bir aborigen və dörd klonların əsas məhsuldarlıq göstəriciləri və-

rilmişdir. Yeni sort və klonlar tum becərilmə sisteminə, tənəkdə 75-80 bar yükündə üzərində fenoloji müşahidə işləri aparılmış, məhsuldarlıq göstəriciləri öyrənilmişdir. Məlum olmuşdur ki, əsas fenoloji fazalardan tumurcuqların açılmasında, çiçəkləmənin gedində nəzarət sortlarla müqayisədə əsaslı fərqlər qeydə alınmasa da məhsulun tam fizioloji yetişkənliyi klonlardan: A-95/1-də 11 gün, H-95/3-də 12 gün tez, Q-97/1-də 7 gün, M-93/1-də isə 8 gün gec başa çatır.

Salxım və gilələrin forması, parametrləri, rəngi hər bir sort üçün xarakterik irsi əlamətlərdəndir. Klonlarda belə irsi əlamətlərdə də dəyişkənliklər qeydə alınmışdır.

Salxımların orta çəkisi A-95/1, H-95/3 və Q-97/1 klonlarında müvafiq olaraq 513,0, 362,6 və 444,2q olmaqla nəzarət sortlardan yüksək, M-93/1-də isə (280,0q.) aşağı olmuşdur.

Gilələrin orta çəkisi nəzarət sortlara nisbətən klonlardan A-95/1-də 3,3q, H-95/3-də 2,3q, Q-97/1-də 1,5q çox, M-93/1-də isə 0,3q az olmuşdur. Onu qeyd edək ki, A-95/1 və H-95/3 klonlarında yarpaqların tünd yaşıl rəngli, üzərlərinin nisbətən torlu-qırıqıqlı olması, gilələrin iri, salxımlarda saplağın yoğunlaşması spontan tetraploid ($2n=76$) formaların diaqnostik morfoloji əlamətlərinə uyğun gəlməsi, onların somatik hüceyrələrində genom quruluşunun öyrənilməsi zərurətini yaratmışdır.

Şirədə şəkərliliyin və turşuluğun miqdarında bəzi fərqlər olsada, tənəklərdə salxımların çəkirlərinin və saylarının çox olması məhsuldarlığın artması ilə müşayiət olunur. Ən yüksək məhsuldarlıq A-95/1 və M-93/1 klonlarında bir koldan müvafiq olaraq 12,0 və 11,0 kq olmuşdur.

Ümumiyyətlə, klonlar daha çox aşağıdakı irsi morfoloji dəyişkənlikləri ilə səciyyələnirlər:

A-95/1-Vegetasiya müddətinin nisbətən qısalması, iri salxımları, tərs yumurtəşəkilli formaya malik iri gilələrin salxımlarda sıx yerləşməsi, xoşagəlim

Yeni üzüm sort və klonların əsas məhsuldarlıq göstəriciləri. (2002-2004-cü illər)

Sort və klonlar	mənbəyi	Salxımın orta çəkisi(q-la)	Giləda(%-lə)			100 gilənin çəkisi (q-la)	Kolon məhsuldarlıq əmsali Ə ₁	Barlı zoğların məhsuldarlıq əmsali Ə ₂	Şirədə		Kolon məhsuldarlığı (kq-la)	Vegetasiya müddəti (gün)
			qabıq	toxum	ləti				Şəkərliliyi (%-lə)	Turşuluğu (q/l)		
Bənəyari	aborigen sort	525,0 ± 13,50	7,4	3,6	89,0	740,5	0,75	1,20	17,5	6,7	11,0	168
Ağ aldərə	nəzarət	340,0 ± 17,88	8,2	3,6	88,2	240,0	0,55	1,40	18,0	6,1	10,0	166
A-95/1	klon	513,0 ± 20,97	12,0	3,4	84,6	575,6	0,60	1,60	19,3	6,4	12,0	155
Hənə-qırna	nəzarət	310,5 ± 12,62	8,5	4,3	87,2	380,0	0,63	1,0	21,5	5,8	6,6	170
H-95/3	klon	362,3 ± 19,78	12,6	4,5	82,9	610,4	0,71	1,10	22,4	5,6	8,0	158
Qara kişmiş	nəzarət	290,2 ± 10,31	6,8	-	93,2	209,0	0,75	1,0	23,5	4,9	7,0	115
Q-97/1	klon	444,2 ± 8,88	9,0	-	91,0	367,5	0,81	1,35	24,0	4,6	8,2	122
Miskalı	nəzarət	320,4 ± 18,90	7,3	3,6	88,5	241,0	0,75	1,74	18,0	7,0	7,0	163
M-93/1	klon	280,0 ± 13,60	7,1	2,8	90,1	210,0	0,93	1,85	77,5	6,8	11,0	171

Bənəniyarı üzüm sortu

əmtəə görünüşü, xəstəlik və ziyanvericilərə qarşı davamlılığı, birillik zoğların qısa, mumyemişmənin yüksək olması;

H-95/3-Məhsulun tez yetişməliyə çatması, salxımlarda giləutma faizinin yüksək olması, salxımların, xüsusilə gilələrin daha iri olması;

Q-97/1- Məhsulun gec fizioloji yetişməliyə çatması, gilələrin salxımlarda daha sıx yerləşməsi, gilələrin və salxımların iri olması, xoşagəlim əmtəə görünüşü;

M-93/1- Məhsulun nisbətən gec yetişməliyə çatması, kolun və barlı zoğların məhsuldarlıq əmsal-

larının yüksək olması, salxım və gilələrin xırda olması, yetişmiş məhsulun xarab olmadan ilk şaxtalar düşəndək tənəklərdə qalması, xəstəlik və ziyanvericilərə qarşı davamlı olması;

Şəkildə isə aşkar edilmiş yeni üzüm sortunun qısa ampeloqrafik təsviri verilmişdir..

Bənəniyarı - Naxçıvan MR-in aborigen üzüm sortudur. İlk dəfə 1988-ci ildə Culfa rayonu Bənəniyar kəndi ərazisində köhnə üzüm bağlarında aşkar edilmişdir. Sonradan yaxın kəndlərdəki həyatıyanı sahələrdə tək-tək becərildiyi müəyyənəşdirilmişdir. Alınma mənşəyi məlum deyil.

Şərq süfrə üzüm sortları ekoloji- coğrafi qrupuna daxildir. Tənəkləri çox cüclü inkişaf edir. Yeni yaşıl zoğlarda, tac və ilk yarpaqlarda tükəmə yoxdur. Kolun orta yarusunda dorzoventral yarpaqların üzəri tünd-yaşıl rəngli, əsasən dairəvi formalı, səthi nisbətən hamarlıdır. Yuxarı və aşağı yan kəsikləri orta dərinlikdə, əsasən açıq formalı, dibi xırda dişçikli, li-rəşəkillidir.

Saplaq kəsiyi əsasən qapalı, ensiz prosvetlidir.

Çiçəkləri ikicinslidir. Salxımları sıx giləli, qanadlı-konusvari formalı, orta çəkisi 525,0 q-dır. Gilələrin orta çəkisi 7,4q, tərs yumurtəşəkilli, qabığı qalın, ağ-göyümtül rənglidir. Məhsuldarlıq əmsali kolda 0,75, barlı zoğlarda 1,20-dir, bir koldan məhsuldarlıq 10-14 kq-a çatır.

Yarpaqlarda mildiu xəstəliyinə siyarətlənmə -1 ball olmuşdur. Gilələrdə yoluxma aşkar edilməmişdir. Oidium xəstəliyinə qarşı davamlıdır.

Məhsulu sentyabr ayının ikinci yarısında yetişir. Payızda birillik zoğların uzunluğu 1,5-2,5m, sarımtıl-qəhvəyi rəngli, buğumlarda isə tündləşir. İlk şaxtalar düşəndə mumyemişmə 92-95%-ə çatır. Universal nadir üzüm sortudur.

ƏDƏBİYYAT

1. Amanov M.V., Səlimov V.S., Əliyeva G.H.- Abşeron rayonu şəraitində Qara şanı üzüm sortunun klon seleksiyası. Azərbaycan Aqrar Elmi, 2005, № 3-4, s.201-203
2. Ахмедов Ф.М. - Улучшение стандартных сортов винограда методом клоновой селекции по вопросам генетики и селекции. Элм, Баку 1968
3. Голодрига П.Я.- Генетические основы совершенствования методов выведения устойчивых к биотическим и абиотическим факторам сортов винограда. В.ки: Перспективы генетики и селекции винограда на иммунитет. Киев, Наукова думка, 1988, с.8-20
4. Лазаревски М.А.- О методах клоновой селекции винограда. В журн. Виноградарство и виноделие СССР, М, 1956, № 8, 36-43
5. Солдатов П.К.- О клоновой селекции винограда. Виноградарство и виноделие СССР №7, М, 1956, с.7-8
6. Перспективы генетики и селекции винограда на иммунитет. Труды Всес. Научно-техн совещания. Киев. Наукова думка, 1988, с.3-199
7. Эйнет Дж. Пратт Ш.- Виноград. Из ки: Селекция плодовых растений (пер.с англ). М, Колос, 1981, с.184-214